

Journal Iranian Political Sociology

Vol. 4, No.3, Fall 2022

<https://dx.doi.org/10.30510/psi.2022.299806.2137>

The effect of heresy on the individual behavior of managers from the perspective of the Qur'an and hadiths

Abstract:

The efficiency of any organization is owed to its managers and the intellectual and belief system governing each society is the basis of its management and the beliefs and behaviors of man are the product of his behavior that in capitalist systems originality with material and management style, influenced by thoughts. It is material, but in the Islamic system, which aims to achieve perfection and happiness in this world and the hereafter, the method of management must be based on religious beliefs and teachings. The purpose of this study is to study the Qur'an and the validity of the effect of belief in the Hereafter on individual behavior of managers and to express the function of beliefs and its effect on managers' administrative health through analytical and descriptive methods. The most important of these are: self-control and internal control, simple living, creating a jihadist spirit and avoiding corruption and rent-seeking. Conclusion: The belief in the hereafter of CEOs prevents corruption and deviation and practical commitment to it, causes self-purification, a sense of responsibility, avoiding worldliness and ensuring the health of management.

Keywords: Hereafter, management health, personal behavior, Quran and hadiths, corruption.

<https://dx.doi.org/10.30510/psi.2022.299806.2137>

تأثیر آخرت باوری بر رفتار فردی مدیران از دیدگاه قرآن و روایات

مهدی دولتی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۲۳

کمال خواجه پور (نویسنده مسئول)*^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۲۷

اعظم اعتمادی فرد^۳

چکیده

کارآمدی هر سازمانی مرهون مدیران آن می باشد و نظام فکری و اعتقادی حاکم بر هر جامعه، زمینه ساز نوع مدیریت آن است و باور ها و اعتقادات انسان مولد رفتار او بوده که در نظام های سرمایه داری اصالت با مادیات و شیوه مدیریت، متأثر از تفکرات مادی بوده اما در نظام اسلامی که هدف رسیدن به کمال و سعادت دنیوی و اخروی انسان می باشد، روش مدیریت باید مبتنی بر اعتقادات و آموزه های دینی باشد. هدف از این پژوهش بررسی قرآنی و روایی تأثیر اعتقاد به آخرت بر رفتار فردی مدیران بوده و با روش تفسیری-کیفی به بیان کارکرد اعتقادات و تأثیر آن بر سلامت اداری مدیران پرداخته و یافته های تحقیق گویای آن است که آخرت باوری بر رفتار فردی مدیران اثرگذار است که مهمترین آنها عبارتند از: خودکنترلی و نظارت درونی، ساده زیستی، ایجاد روحیه جهادی و پرهیز از فساد و رانت خواری. نتیجه گیری آنکه آخرت باوری مدیران عامل بازدارنده از فساد و انحراف است و التزام عملی به آن، موجب تهذیب نفس، احساس مسوولیت، پرهیز از دنیا طلبی و تضمین کننده سلامت مدیریت است.

واژگان کلیدی: آخرت باوری، سلامت مدیریت، رفتار فردی، قرآن و روایات، فساد اداری.

^۱ دانشجوی دکتری رشته علوم قرآن و حدیث، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران

^۲ استادیار گروه معارف، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران kkhaje48@gmail.com

^۳ استادیار گروه معارف، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران

مسأله مدیریت و اداره امور، یکی از نیازهای اساسی هر جامعه می باشد و بی تردید مدیریت موفق و کارآمد می تواند زمینه توسعه و رشد همه جانبه یک جامعه را فراهم آورد و این محقق نمی شود مگر اینکه نظام اخلاقی و انسانی حاکم بر مدیریت متناسب با آموزه های دینی باشد زیرا امروزه خیلی از ثنوری ها و روش های مدیریت جامعه اسلامی ما براساس الگوهای غیر دینی و وحیانی می باشد حال آنکه در نگاه آنان انسان و ارزشهای الهی، جایگاه ارزشمندی ندارد بلکه هدف صرفاً پیشرفت و رفاه مادی است در حالیکه در آموزه های قرآنی و روایی انسان دارای کرامت ذاتی و ابعاد روحی و مادی است که حقیقت و اصالت از آن بعد روحانی است که هدف و مقصد نهایی رسیدن به حیات ابدی است و حتی سنت و سیره اولیاء الهی در دوران حکومت آنان و روش ها و سبک های مدیریتی آنان می تواند ضمن تأیید این مهم، اساس کار مدیران جامعه اسلامی قرار گیرد و علاوه بر آن با مراجعه به منابع دینی می توان به گزاره هایی دست یافت که حاوی یک سری دستور العمل ها و توصیه های مدیریتی باشد و بخشی از فسادهای اداری و مدیریتی، ناشی از ثنوری های غربی مدیریتی و یا مدیران نالایق غربگراست پرسش اصلی تحقیق این است که در نگاه قرآن و روایات آخرت باوری در رفتار فردی مدیران چه تأثیری دارد؟ و فرضیه اصلی این است که: اعتقاد به آخرت براساس آموزه های قرآنی و روایی می تواند به عنوان یک عامل مهم موجب کنترل رفتار فرد و مانع بسیاری از فسادها و لغزش های اداری و زمینه ساز سلامت مدیریت در جامعه انسانی باشد. قرآن کریم می فرماید: ((تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ)) «ما خانه ی آخرت را برای آنان که در زمین اراده ی علو، فساد و سرکشی ندارند مخصوص می گردانیم، و عاقبت از آن پرهیزکاران است» (قصص/۸۲). همانطور که در روایات داریم: ((لایغدرمن علم کیف المرجع: آن کس که از بازگشت خود به قیامت آگاه باشد، خیانت و نیرنگ ندارد)) (سیدرضی، ۱۳۹۷: ۴۱خ)

پژوهش حاضر به دنبال تأثیر آخرت باوری بر سلامت مدیریت می باشد به این معنا که اعتقاد به آخرت، می تواند در اصلاح رفتار او مؤثر باشد زیرا علی رغم تأکیدات دین مبین اسلام و روایات اسلامی، مقام معظم رهبری نیز به مدیران مختلف پیرامون مبارزه با فساد متذکر می شوند که متأسفانه در ادارات و سازمان های مختلف شاهد لغزش هایی از جانب برخی مدیران بوده هستیم و این رفتار زینده جامعه اسلامی ما نمی باشد که این مهم ضرورت پژوهش ما را الزام آور می کند تا در این خصوص به کمک آیات و روایات، شاخصه های لازم را احصاء و شاهد مدیریت جهادی و انقلابی برگرفته از آموزه های دینی باشیم. «كُونُوا مِمَّنْ عَرَفَ فَنَاءَ الدُّنْيَا فَرَّهَدَ فِيهَا وَ عِلْمَ بَقَاءِ الْآخِرَةِ فَعَمِلَ لَهَا؛ از کسانی باشید که فانی شدن دنیا را شناخته اند پس بی رغبت گشته اند در آن، و پایبند بودن آخرت را دانسته اند، پس عمل کرده اند از برای آن» (غور الحکم، ج ۴، ص ۶۱۶).

پیشینه پژوهش: در زمینه مدیریت اسلامی و مدیریتی جهادی پژوهش های خوبی نگارش یافته که بسیار مفید و کاربردی است اما در خصوص تأثیر آخرت باوری بر سلامت مدیریت، پژوهش خاص و مستقلی صورت نگرفته بلکه بصورت جزئی اشاراتی شده که مهمترین مطالعات و تحقیقات صورت گرفته در این مورد به شرح زیر می باشد:

۱. نقی پورفر، ولی... (۱۳۸۵) در کتابی تحت عنوان «اصول مدیریت اسلامی و الگوهای آن» به تبیین مدیریت از دیدگاه قرآن کریم و معصوم (ع) و اصول مدیریت اسلامی و الگوهای آن اشاره کرده اند و با اشاره به اصل مهم آخرت گرایی، شاخصه

های نظام اسلامی در مسیر آخرت گرایی مثل ساده زیستی، جاری شدن فرهنگ انفاق، حل مشکل ازدواج، اشتغال، توزیع عادلانه ثروت، حرمت انسان ها و امنیت روانی جامعه را مورد تاکید قرار داده اند.

۲. قوامی، سید صمصام الدین (۱۳۹۳) در کتاب « تفسیر موضوعی قرآن کریم (دانش مدیریت در قرآن)» به وظایف مدیران اشاره کرده است و به شاخه های مختلف مدیریت مثل مدیریت منابع انسانی، رفتار سازمانی و ارزیابی عملکرد یا نظام تعیین شایستگی ها در مدیریت می پردازند و به مدیریت فرهنگ سازمانی بر اساس قرآن و روایات اشاره و شاخصه هایی را با استناد به آیات و روایات بیان می نماید و فرآیند حاکم نمودن فرهنگ توحیدی مطلوب را به تصویر می کشد.

۳. پوررستمی، حامد (۱۳۹۴) در کتابی تحت عنوان « سبک زندگی در آموزه های نهج البلاغه » به جلوه هایی از آخرت باوری در سبک زندگی اشاره کرده است و بیان داشته است که به یاد مرگ و قیامت بودن، انسان را به سوی زندگی اخلاقی سوق می دهد و دستاورد آن تواضع و خودشکنی است و در حوزه اجتماع نیز فرد معاد باور ضمن انجام وظایف خود به تضييع حقوق دیگران نمی پردازد و در زندگی دچار دنیازدگی و تعلقات آن نخواهد شد و زمینه تحقق زندگی سالم و موحدانه را فراهم خواهد کرد.

۴. معارف، مجید و میثم کهن ترابی (۱۳۹۴) در مقاله ای تحت عنوان « نقش اصلاح ساختارهای مدیریت در عملکرد مطلوب کارگزاران از منظر نهج البلاغه » به اصلاح ساختار مدیریت بر اساس اصول دینی پرداخته اند و بیان داشته اند تا زمانی که ساختارها بر اساس اصول دینی و الهی نباشد، شایستگی های فردی و تلاش کارگزاران نتیجه مطلوبی نخواهد داشت و در صورت برخورداری حکومت اسلامی از ساختارهای مدیریتی اسلامی، کارگزاران از آفات متعددی که پیش روی آنهاست در امان می مانند.

۱- کارکرد باورها ی دینی

از آنجا که باورها نقش مهمی را در زندگی هر فرد دارند و بدون اعتقاد هیچگونه عمل و رفتاری صورت نمی گیرد و متقابلاً هیچ اعتقادی نیست که یک سلسله اعمال خاصی را به دنبال نداشته باشد، پس یکی از نشانه های اعتقاد حق و راستین، آثار و پیامدهای مثبت و سازنده ی آنست که فرد و جامعه را در سطحی وسیع و زیربنائی متحول کرده و مقدمه تحقق جامعه ایده آل انسانی می شود.

دین و باورهای دینی اصلاح گر رفتار و اندیشه های بشری است و برای تغییر در رفتار و عملکرد خود باید به دستورات و الزامات دینی و قرآنی پایبند بود زیرا اندیشه و رفتار متلازم یکدیگرند و اندیشه زمانی کارآمد است که بروز و ظهورش در رفتار نیز انعکاس یابد تا زمینه تعالی فرد و جامعه را فراهم آورد به عبارت دیگر کمال و سعادت انسان در پرتو باورهای او تحقق می یابد و این اعتقادات و اصول از جمله آخرت باوری می تواند عاملی برای تنظیم روابط فردی و اجتماعی گردد و عدم باور مندی به این اصول می تواند موجب تزلزل و لغزش در رفتار افراد شود به عبارت دیگر باور و اعتقاد بیشترین نقش را در جهت دهی به روند زندگی و فعالیت های انسان دارد و به تبع آن تأثیر شگرفی در کامیابی ها خواهد گذاشت. اعتقاد و باور صحیح همانند یک نقشه راه، مسیر زندگی انسان را مشخص می کند تا بر اساس آن انسان مدل زندگی دنیوی و اخروی خود را تعریف نماید همانگونه که

قرآن کریم می‌فرماید: «الذین يؤمنون بالغیب و یقیمون الصلوه و مما رزقناهم ینفقون...؛ کسانی که به غیب ایمان دارند (به امور پنهان از حواس مانند خدا، وحی، فرشتگان و معاد) و نماز را برپا می‌دارند و از آنچه به آنها داده ایم انفاق می‌کنند آنان بر هدایت پروردگار و آنان رستگارانند». (بقره/ ۲-۵). طبق مفاد این آیات باور صحیح، باعث عمل صالح و عمل منجر به عاقبت به خیری و رستگاری می‌شود و پیامدهای آن در رفتار فردی و اجتماعی انسان تأثیرگذار است. و یا در سوره مبارکه عصر خداوند متعال می‌فرماید: «و العصر ان الانسان لفی خسر الا الذین آمنوا و عملوا الصالحات ... ، عصر / ۱ و ۲». سوگند به روزگاران انسان در زیان است مگر کسانی که ایمان بیاورند و عمل صالح انجام دهند. در این فراز از آیه شریفه نیز باور و ایمان را مقدمه عمل انسان می‌داند پس باورهای صحیح انسان می‌تواند مقدمه عمل انسان بوده و در انسان احساس مسئولیت و وجدان کاری را تقویت کرده تا از سهل انگاری در انجام وظایف پرهیز کند و باور و عقیده در فکر و ذهن انسان نقش می‌بندد و وقتی باور به عالم قیامت را در وجود خود نهادینه کرده باشیم سبک زندگی ما در حوزه‌های مختلف متأثر از آن باور خواهد بود به همین منظور اسلام بیش از همه چیز به اصلاح شناخت‌ها و بینش‌های انسان اهمیت می‌دهد. و در آموزه‌های دینی باور و عمل انسان ارتباط تنگاتنگ دارند زیرا باورها و عقاید اگر در دل رسوخ کرده و باطنی شده باشد انسان با عمل خویش آنان را تثبیت می‌نمایند ولی اگر بدون باور هم عمل صالح انجام دهد فاقد تأثیر خواهد بود زیرا خداوند می‌فرماید: «من عمل صالحا من ذکر او انثی و هو مؤمن فلنحیینه حیاتا طیبه، نحل/ ۴۰». هر کس از زن یا مرد عمل صالح انجام دهد در حالیکه باور یا ایمان داشته باشد زندگی پاکیزه به او خواهیم داد. پس عمل صالح در گرو باور و اعتقاد است و عمل بدون باور و باور بدون عمل بی‌فایده است بطور کلی اعتقاد و باور انسان اگر مبتنی بر نظام و مبانی و ارزشهای الهی باشد قطعاً مولد رفتار و منش انسانی و اسلامی است و به تبع آن زمینه‌ساز سعادت دنیا و آخرت فرد و جامعه انسانی خواهد بود.

۲. تأثیر اصل آخرت باوری بر رفتار فردی و سلامت مدیران

بدون تردید همه عقاید دینی در رفتار انسان مؤثرند؛ اما میزان تأثیر آن‌ها یکسان نیست. از میان عقاید دینی، اعتقاد به رستاخیز و معاد یکی از نافذترین و مؤثرترین باورها در جهت دادن به رفتار آدمی است که در قرآن کریم با تأکید رسا و بلیغ، مکرر مطرح شده است و اعتقاد به آخرت می‌تواند باز دارنده از گناه و معاصی باشد و باعث اصلاح و ایجاد رفتارهای مثبت و انسانی در فرد باشد همانطور که خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «(فمن كان یرجوا لقاء ربه فلیعمل عملا صالحا ؛ یعنی هرکس امید به لقای پروردگارش دارد باید عمل صالح انجام دهد)» (کهف/ ۱۱۰)

براساس این آیه عمل صالح بازتاب ایمان به آخرت است زیرا رفتار فرد با نوع جهان بینی او ارتباط دارد. مرحوم علامه طباطبایی ذیل این آیه می‌فرماید: در این آیه به جای یقین به معاد، امید و رجاء به آن ذکر شده است، زیرا مسأله معاد چنان است که حتی امید و رجای آن هم می‌تواند منبع چنین آثاری باشد. (طباطبایی، المیزان: ۵، ۲۸۳)

امید و باور به آخرت، مسئولیت آفرین است و تنظیم کننده رفتار فرد در حوزه‌های مختلف فردی، اجتماعی و اداری و لذا عملکردها ناشی از نوع رویکرد‌ها و نگرش‌هاست همانطور که امام باقر (ع) می‌فرماید: تعجب از کسی است که قیامت و آخرت را قبول دارد اما عمل برای دنیای فریبنده انجام می‌دهد (بحار الانوار: ۱۷، ۱۶۴)

پس قطعا آیات و روایات گویای اهمیت معاد باوری و تأثیر آن بر رفتار انسان می باشد و اگر فرد معاد باور مدیریت سازمانی را عهده دار باشد قطعا مراقبت های لازم را در رفتار فردی و اداری خود رعایت خواهد کرد که در زیر به چند مورد از مهمترین کارکردهای آخرت باوری بر اصلاح رفتار فردی مدیران جامعه اسلامی می پردازیم.

۱-۲- خود کنترلی (نظارت درونی)

یکی از روش های مهم نظارت و ارزیابی ، علاوه بر نظارت از بیرون ، نظارت و کنترل درونی می باشد که افراد و مدیران جامعه از درون خود، دارای نیروی قوی ، ناظر بر رفتار خود بوده و پشتوانه محکمی برای احساس مسئولیت در برابر امورات محوله می باشد و یکی از عوامل اساسی در ایجاد خود کنترلی نوع نگرش ها و باورهای فردی می باشد اگر انسان اعتقاد به اصل مهم آخرت داشته باشد ((اعلموا، عبادالله، ان علیکم رسدا من انفسکم و عیوننا من جوارحکم...؛ ای بندگان خدا بدانید که مراقبانی از خودتان بر شما گماشته و دیده بانانی از اعضاء پیکرتان)) (نهج البلاغه، خطبه ۱۵۷) قطعا محاسبه نفس و کنترل درونی او فعال خواهد شد و تعهد او در برابر مسئولیتش افزوده شده و خدای متعال را ناظر بر اعمال و رفتار خود دانسته و رضایت و قرب الهی مدنظر اوست همانطور که حضرت علی (ع) می فرمایند: از خدایی بترسید که ناچار او را ملاقات خواهی کرد و سرانجامی جزء حاضر شدن در پیشگاه او نداری. (نهج البلاغه، نامه ۱۲)

و از طرف دیگر هر چه میزان ایمان و باور انسان به مبدأ و معاد قوی تر و کامل تر شد، حالت خود کنترلی فرد نیز بیشتر می شود و نهایت این باور، در مقام معصوم (ع) است که مولا علی (ع) می فرمایند: من عرف کف؛ یعنی کسی که معرفت یافت ، خویشندار شد (غررالحکم و درر الکلم ، ح ۷۶۴۵) در سیره انبیاء و اولیاء الهی تحقق این باور در عمل قابل مشاهده است که بیانگر خویشنداری و خود کنترلی است و عامل مهم آن هم اعتقاد به توحید و معاد است و در جای دیگر حضرت علی (ع) می فرمایند: سوگند به خدا اگر شب را بر روی خارهای سعدان بیدار به سر برم ، یاد غل ها و زنجیرها بسته و کشیده شوم ، برابم محبوب تر است از اینکه خدا و رسولش را در روز قیامت در حالی ملاقات کنم که به بعضی از بندگان ، ستم کرده و چیزی از اموال دنیا را غصب کرده باشم (نهج البلاغه ، خطبه، ۲۲۴)

و برخورد ایشان با برادرشان عقیل در اوج فقر و نیاز بر کسی پوشیده نیست که این نیروی درونی باعث می شود فرد بین خویش و بیگانه کوچکترین تبعیض روا نداشتند. پس اگر این مسأله در بستر مدیریت قرار گیرد، خود کنترلی مدیر نقش اساسی در اداره صحیح امور دارد و یکی از راههای این خود کنترلی و خود سازی باور و اعتقاد به عالم قیامت است زیرا معاد باوری انسان را از درون متنبه نموده و باعث اصلاح رفتار فردی و اجتماعی انسان می گردد و رواج این اصل در جامعه باعث کاهش نظارت های بیرونی و زمینه ساز سلامت اداری جامعه اسلامی خواهد شد.

گواه بر این استدلال فرمایش حضرت علی (ع) به مالک اشتر است که می فرمایند: ولن تحکم ذلک من نفسک حتی تکثر همومک بذكر المعاد الی ربک؛ و هرگز حاکم بر خویشتن نخواهی بود ، جز اینکه فراوان به یاد قیامت و بازگشت به سوی پروردگار باشی (نهج البلاغه، نامه ۵۳)

مدیران اگر نمی‌توانند امکانات مطلوب و مورد نظر را برای مردم فراهم کنند لاقلاً از امکانات خود بکاهند تا در رنج مردم شریک باشند و فقرا و محرومان بدانند که کارگزاران هم مانند آنان در تنگنا و محرومیتند تا عواطف انسانی آنها جریحه دار نگردد و بدانند که همه در یک شرایط هستند و این محقق نمی‌شود مگر اینکه مدیر کنترل نفس داشته باشد امام علی (ع) به عثمان بن حنیف می‌فرماید:

«... و ما ظننت انک تجیب الی طعام قوم عائلهم مجفو و غنیهم مدعو...؛ هرگز گمان نمی‌بردم که تو دعوت قومی را برای سفره ای بپذیری که مستمندان مورد جفا و بی‌مهری قرار گیرند ولی ثروتمندان را دعوت کنند (نهج البلاغه، نامه ۴۵)

مدیران جامعه در هر سطحی که باشند باید مردم جامعه خویش را چونان برادر خود بدانند و همانگونه که تلاش می‌کنند کار برادر تنی خود را سریعتر و بهتر انجام دهند. همه را اینگونه باید بنگرند و نسبت به مشکلات و مراجعات آنان چنین باشند، این را نباید فراموش کنند که آنها انسانند و هم‌نوع او و انسان در اسلام محترم است و حقوقی دارد که باید در جامعه انسانی رعایت شود ضمانت داشتن این روحیه ایمان به آخرت و تبع آن تقوی و خودکنترلی است که یک مدیر در کلیه امورات محوله، خود مراقبتی را سرلوحه کار خود قرار خواهد داد و در انتخاب و انتصاب مدیران زیر مجموعه نیز به این فاکتورها اهتمام لازم را معمول خواهد داشت.

۲-۲- ایجاد روحیه جهادی و کارآمدی

جهاد کلمه ای عربی از ریشه جهد به معنای مشقت و نهایت تلاش و کوشش است اما از منظر دینی به هر تلاشی، جهاد اطلاق نمی‌شود بلکه جهاد از منظر دینی عبارت است از: بذل جان، مال و توان خویش در راه اعتلای کلمه اسلام و اقامه شعائر ایمان. (نجفی، حسین، جواهر الکلام، ج ۲، ص ۱۳) پس هرگونه تلاش در غیر میدان نبرد نیز که با نیت خالص و برای رفع مشکلی باشد جهاد نامیده می‌شود یکی از خلاءهایی که در عرصه اداره جامعه اسلامی ما وجود دارد حضور مدیران و کارگزاران خسته و بی‌انگیزه می‌باشد از طرفی شرایط کنونی جامعه نیازمند کار جهادی و تلاش بی‌وقفه است پس کلید حل مشکلات مدیریت جهادی است الگویی که توان تحقق اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی را دارد و کارآمدی لازم را نیز به دنبال خواهد داشت زیرا مولفه‌های آن عبارتند از: هویت جهادی، خطر پذیری، مردمی بودن، جوان‌گرایی، آخرت‌گرا و نه غرب‌گرا... که اگر روحیه جهادی در مدیران نهادینه شود باعث می‌شود به این مهم پی ببرند که خیلی از امور فردی و اجتماعی، بصورت عادی و طبیعی پیش نمی‌روند بلکه نیازمند یک حرکت جهاد گونه همانند رزمندگان دفاع مقدس که گاهی ساعت‌های طولانی بدون استراحت به جهاد با دشمن می‌پرداختند هستیم و امروز هم فردی که مدیریت جهادی را پذیرفته باشد خود را در جهاد با دشمن درون و برون خواهد دید زیرا مدیر جهادگر چنان شیفته کار و مأموریتش می‌باشد که هیچ‌گاه احساس خستگی نمی‌کند زیرا به دنبال رضایت الهی است که به تبع آن محبوب دل‌های مردم نیز خواهد بود و یکی از راه‌های ایجاد یک روحیه جهادی و انقلابی داشتن باور به عالم قیامت می‌باشد زیرا آخرت باوری باعث تعمیق این روحیه و فرهنگ مدیریت جهادی شده و مدیر آخرت باور همیشه کانون توجه خود را سرای آخرت می‌داند و بانیت و جهت‌دهی صحیح به کار و تلاش مضاعف می‌پردازد حضرت علی (ع) می‌فرماید:

«مَنْ تَرَقَّبَ الْمَوْتَ سَارَعَ إِلَى الْخَيْرَاتِ؛ هر کس مرگ را در جلوی خود ببیند و منتظرش باشد، نه تنها از کارهای روزانه ی خود عقب نمی ماند، بلکه چون می داند وقت کم و مرگ یک دفعه فرا می رسد و میدان کار برای او همیشه نیست هر چه بیشتر کارهای خیر را انجام می دهد(غررالحکم/۱/۲۷۶۵)

رهبر معظم انقلاب نیز، مدیریت جهادی را نوعی روحیه و فرهنگ مبارزه تفسیر می کنند. بنا بر فرمایش ایشان اگر مدیریت جهادی یا همان کار و تلاش با نیت الهی و مبتنی بر علم و درایت حاکم باشد، مشکلات کشور در شرایط کنونی و فشارهای خباثت آمیز قدرت های جهانی، قابل حل است و کشور حرکت رو به جلو را ادامه خواهد داد(امام خامنه ای / ۱۳۹۲) مدیر جهادی به جای دل خوش کردن به امور مادی و دنیوی به پاداش های معنوی و اخروی می اندیشد چنانکه حضرت علی (ع) می فرمایند: ان رغبتم فی الفوز و کرامه الا خره فخذوا فی الفناء للبقاء؛ یعنی اگر به رستگاری و کرامت آخرت رغبت داری، دنیای فانی را برای آخرت باقی به کار گیرید(غررالحکم ودررالكلم ح/۳۷۴۶)

این فرامین بلند نهج البلاغه و سایر آموزه های دینی باعث بیداری وجدان انسان می شود تا خداوند را ناظر اعمال خود بداند و لحظه ای از تلاش و کوشش در تحقق آرمان های بلند نظام اسلامی فروگذار نکند و زمینه ساز آینده روشنی برای جامعه خودش باشد زیرا انسان در برابر اعمال خود مسئول است و در سرای آخرت می بایست پاسخگوی رفتار و قصور احتمالی در مسئولیت خود باشد.

و در جای دیگری امام علی (ع) می فرمایند: پس بترسید از خدایی که در پیشگاه او حاضرید و اختیار شما به دست اوست و حرکات شما را زیر نظر دارد(نهج البلاغه، خطبه ۱۸۳) پس روحیه جهادی باعث می شود انسان بانگه به آخرت، مسئولیت های دنیوی را از عمق جان و با عشق و مجاهدت خستگی ناپذیر انجام دهد و امید به پاداش اخروی داشته باشد نه خواسته ها و امتیازات پوچ دنیوی، حال اگر مدیران جامعه اسلامی این روحیه را در وجود خود نهادینه کرده باشند که ناشی از باورها و نگرش های آنان است بسیاری از گره ها و مشکلات به ظاهر بزرگ قابل حل خواهد بود و مدیرانی که مسئولیت اداره مجموعه ای را پذیرفته اند باید همواره اینگونه بیندیشند که: رسالت ما و سازمان ما همکاری و همیاری و مجاهدت بی وقفه در ایجاد یک نظام اسلامی است که منجر به رشد و تکامل انسان و جامعه اسلامی می باشد و هر کس به سهم خود موظف است و وسایل و مقدمات آن را فراهم آورد. در واقع ارتباطات مالی و انسانی اعم از انفاق ها و خدمات و کمک رسانی ها و سایر مسائلی که مربوط به آنست با اعتقاد به معاد و به دنبال آن روحیه جهادی تنظیم می شود. در حالی که اگر اعتقاد به معاد نباشد حتی در سخت ترین و تأسف بارترین حوادث خدمتی صورت نمی گیرد. شاهد زنده آن، کمکهای دلسوزانه ی اقشار مختلف مردم ما حتی فقیرترین طبقات است به مردم مصیبت دیده کشورمان در حوادثی چون سیل و زلزله و بیماری ها و سایر گرفتاری ها و عملکرد کادر پزشکی و درمانی ما در مبارزه و کنترل و ویروس کرونا نمونه عینی کار جهادی است که ناشی از اعتقاد عمیق به باورها و دستورات دینی است که امیدوار به آخرت و پاداش های اخروی هستند.

۲-۳- عدم دلبستگی به دنیا (آخرت گرایی نه دنیا طلبی)

یکی از مهمترین علل سقوط انسان وابستگی بیش از حد به دنیا وتعلقات دنیوی است که اگر این رذیله در وجود انسان رسوخ کرده باشد هیچ چیزی او را قانع نمی کند زیرا رسیدن به امور دنیوی برای او هدف نهایی است و از هر راهی برای رسیدن به آن بهره خواهد برد چراکه دنیازدگی باعث انجام بسیاری از مفاسد و راه نجات انسان ، باور و عمل به دستورات دین است که یکی از اصول اساسی باور به معاد و روز واپسین می باشد ، که نگاه زاهدانه به دنیا را به دنبال خواهد داشت و باعث می شود که انسان در انجام فضائل و ترک رذائل بسیار سنجیده عمل نماید((الا فما یصنع بال دنیا من خلق للآخره...؛ آگاه باشید، آن کس که برای آخرت آفریده شده با دنیا(دنیای دوستی) چه کار دارد؟)) (نهج البلاغه خطبه ۱۵۷) وقتی آخرت دارالقرار شد ، نه تنها دنیای فانی از ارزش می افتد بلکه وسیله ای می شود برای رسیدن به نعمت های پایدار ، با این دید تلاش برای آخرت اهمیت ویژه ای می یابد و باورها و اعتقادات دینی می تواند هم جنبه پیشگیری و هم درمان برخی مشکلات را داشته باشند. از جمله عوامل غفلت از آخرت وساوس شیطان و تعلقات دنیوی است که انسان را سرگرم می کند پس ایمان به آخرت نقش مهمی در تربیت انسان و سدی در برابر گناهان است زیرا آخرت باوری سبب بیداری، تقوا ، تهذیب نفس و عدم دلبستگی به دنیا و ترس از گناه و ظلم می شود.

قرآن کریم می فرماید: « الهکم اله واحد فالذین لا یؤمنون بالآخره قلوبهم منکره و هم مستکبرون، نحل/۲۲ ». معبود شما معبودی است یگانه، پس کسانی که به آخرت ایمان ندارند، دل هایشان انکار کننده (حق) است و خودشان متکبرند و انکار معاد در واقع انکار مبدأ هستی است.

زندگی در عالم هستی به گونه ای است که در کنار خوشی ها و کامیابی ها، رنج ها و ناکامی هایی نیز به همراه دارد. این حوادث زمانی انسان را بیشتر متأثر می نمایند که انسان بهای تحمل سختی هارا نداشته و به جهانی که پاداش سختی ها را می دهند معتقد نباشد و لذا از دست دادن چیزی در دنیا برای او بسیار سنگین تمام می شود و سلامت و آرامش خود را به مخاطره می اندازد در حالیکه اگر فردی معتقد و باور به زندگی پس از مرگ داشته باشد بسیاری از شکست ها و ناکامی ها را برای پاداش های بزرگتر بر خود هموار کرده و استقامت و پایداری او در برابر مشکلات افزوده خواهد شد چون یقین به قیامت ومحاسبه دقیق اعمال دارد پس همواره خودرا در محضر خداوند خواهد دید زیرا خداوند می فرماید:« فمن یعمل مثقال ذره خیرا یره و من یعمل مثقال ذره شررا یره (زلزال ۸۷) ». پس هر که هم وزن ذره ای نیکی کند نتیجه آنرا خواهد دید و هر که هم وزن ذره ای بدی کند هم نتیجه آنرا خواهد دید و هیچ کدام بی پاداش نمی ماند.

پس نظر داشتن به سرای آخرت و ملاحظه ناپایداری دنیا باعث می شود انسان به دنیا حرص و طمع بیش از حد نداشته باشد به تعبیر قرآن کریم ((الذی جمع مالا وعدده یجسب ان ماله اخلده کلا...)) و سختی ها برای او آسان شود البته این بدان معنا نیست که از متاع دنیا هیچ بهره ای نبرد، بلکه مقصد نهایی آفرینش را مدنظر داشته و از طریق استفاده درست از نعمت های دنیوی، سمت وسوی کمال و قرب الهی پیدا کند امام علی (ع) رابطه پرهیزکاران با دنیا را اینگونه توصیف می کنند: پرهیزکاران در بهترین خانه های دنیا سکونت کردند و بهترین خوراک های دنیا را خوردند و همان لذت هایی را چشیدند که دنیا داران چشیده بودند و از دنیا بهره گرفتند آن گونه که سرکشان و متکبران دنیا بهره مند بودند سپس از این جهان با زادو توشه فراوان و تجارتنی پر سود ،

به سوی آخرت شتافتند. لذت پارسایی در ترک حرام دنیا را چشیدند و یقین داشتند در روز قیامت از مقربان خدایند؛ جایگاهی که هر چه درخواست کنند داده می شود و هرگونه لذتی در اختیارشان قرار دارد (نهج البلاغه، نامه ۲۷)

پس در نگاه قرآنی و روایی دنیا مقدمه آخرت است و باید خود را برای فرجام کار آماده کرد ((إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ أُولَئِكَ مَاوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ؛ قطعاً آنان که به دیدار ما (و دریافت نعمت های اخروی) امید ندارند و (تنها) به زندگی دنیا دل خوش کرده اند و به آن آرام گرفته و تکیه می کنند و نیز کسانی که از نشانه های (قدرت) ما غافلند. آنان به خاطر آنچه که عمل می کردند، جایگاهشان آتش است (یونس ۷-۸)).

حال اگر فردی باین ویژگی در بستر مدیریت قرار گیرد قطعاً علاوه بر اصلاح رفتار خود و هم کارکنان زیر مجموعه سازمان، در افزایش بهره وری سازمان نیز موثر خواهد بود و نگاه اینگونه ای مولد رفتار انسانی و اخلاقی است به عبارت دیگر زهد مدیریتی در او ایجاد خواهد شد که در جامعه اسلامی خلاء آن احساس می شود.

امام علی (ع) می فرماید: ان الله تعالى فرض على ائمة الحق ان يقدروا انفسهم بضعفه الناس كيلا يتبغ بالفقير فقره يعنى همانا خداوند بر پیشوایان حق واجب کرد که زندگی خود را با طبقه ضعیف یکسان سازند، تارنج فقر بر مستمندان دشوار نیاید (نهج البلاغه، خطبه ۲۰۹)

اگر در آموزه های دینی و سیره انبیاء و اولیاء و علمای دینی بررسی کنیم قطعاً یکی از دلایل عمده الگو بودن آنان ایمان به معاد بوده که مسئولیت آفرین است و باعث می شود انسان صبغه الهی پیدا کرده و آنچه خداوند دوست دارد در زندگی فردی و اجتماعی مطابق آن رفتار کند و اگر مدیریت بخش های مختلف جامعه اسلامی این باور را در خودش پیرواند قطعاً امور دنیوی کم ارزش و برای پاداش های عظیم اخروی تلاش خالصانه و دلسوزانه را سرلوحه کار خویش قرار خواهد داد..

۲-۴- پیشگیری از مفاسد و گناهان

اصلاح افراد فاسد و تشویق به کار نیک یکی از ثمرات اعتقاد به آخرت است. قرآن کریم می فرماید: « و اتقوا یوما لا تجزی نفس عن نفس شیئا و لا یقبل منها شفاعة و لا یؤخذ منها عدل و لا هم ینصرون؛ از روزی بپرهیزید که هیچ کس به جای دیگری جزا داده نمی شود و نه شفاعتی از او پذیرفته خواهد شد و نه غرامت و بدل، و نه کسی به یاری او می آید » (بقره/۴۸). کسی که به قیامت ایمان دارد، به روزی که قرآن کریم تأکید می کند «الیوم لاریب فیه» (آل عمران/۹۷) نگران عاقبت و سرنوشت خود می شود و همیشه مراقب است که زینت های دنیوی موجب غفلت از آن نگردد زیرا آنچه مایه انحراف و ابتلای به عذاب الهی است، فراموشی و نسیان قیامت است همانطور که قرآن کریم در فرازی دیگر می فرماید: ((ان الذین یضلون عن سبیل الله لهم عذاب شدید بمانسوا یوم الحساب؛ یعنی کسانی که از راه خدا گمراه می شوند عذابی شدید دارند، بخاطر اینکه روز حساب را فراموش کردند (ص/۲۶) پس عامل مهم صیانت انسان از تبهکاری ها و فسادها اعتقاد به قیامت و معاد است. وَمِنَ النَّاسِ مَنْ یَعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِی الْحَیَاةِ الدُّنْیَا وَیَشْهَدُ اللّٰهَ عَلٰی مَا فِی قَلْبِهِ وَهُوَ اَلْدُّ اَلْخِصَامُ * وَاِذَا تَوَلّٰی سَعٰی فِی الْاَرْضِ لِیَفْسِدَ فِیْهَا وَیُهْلِکَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللّٰهُ لَا یَحِبُّ الْفٰسَادَ؛ و از میان مردم کسی است که در زندگی این دنیا سخنش تو را به تعجب و می دارد، و خدا را بر آن چه در دل

دارد گواه می گیرد، و حال آن که سخت ترین دشمنان است. و چون برگردد [یا ریاستی یابد] کوشش می کند که در زمین فساد نماید و کشت و نسل را نابود سازد، و خداوند تباهکاری را دوست ندارد. (بقره/۲۰۴ و ۲۰۵).

پس ایمان به آخرت الزاماتی به همراه دارد که فرد هدفدار باعث می شود به امید پاداش اخروی بسیاری از محدودیت هارا تحمل نموده و اعمالش بانگاه آخرت و حساب و کتاب انجام شود همانطور که آیت الله جوادی آملی می فرماید: یقین به آخرت با عمل برای آخرت همراه است و گرنه ممکن است کسی عالم به قیامت باشد ولی عملش درزیر لایه های زنگار شهرت مدفون باشد و چنین عملی کارساز نیست و اگر آلودگی به گناه نباشد، حتی گمان به آخرت نیز برای عمل کفایت می کند گرچه باید درباره آن قطع تحصیل گردد (جوادی آملی: ۲، ۱۱۵). بنابراین یاد آخرت سبب می شود انسان فکرگناه هم نکند و موجب بروز رفتار های مثبت در وجود انسان و باعث ترک بسیاری از مفساد اقتصادی و اداری می شود از جمله: ربا، تبعیض، رشوه، رانت و پارتی بازی که عامل تباهی نظام اداری و اسلامی ماست چون ریشه مفساد طمع و هوای نفس انسان است که اگر توجه به آخرت داشته باشند قطعاً مفساد فوق ریشه کن می شود و نفس انسان با نگاه به سرای آخرت مطیع انسان می شود ((الا یظن اولئک انهم مبعوثون لیوم عظیم؛ آیا این کم فروشان نمی دانند که برای روزی بسیار بزرگ، مبعوث خواهند شد؟)) (مطففین/۴-۵) حال اگر مدیری در نظام اسلامی پایبند به این اصول باشد بسیاری از مفساد اقتصادی برچیده خواهد شد.

بعنوان نمونه اگر علت رباخواری برخی مدیران را بررسی کنیم قطعاً خواهیم گفت طمع شخص مدیر باعث این کار می شود و اگر آخرت گرایی در بین مدیران تقویت شود انفاق و بخشش و سخاوت جایگزین ربا و سایر مفساد خواهد شد چرا که خداوند در قرآن کریم می فرماید: «الذین یاکلون الربا لا یقومون الا کما یقوم الذی یتخبطه الشیطان من المس...» (بقره/۲۷۵) ربا خوار در قیامت همچون دیوانگان محشور می شود و در واقع دخالت شیطان در وجودش باعث عدم تعادل در رفتار و کردارش شده و قرآن شخصیت اجتماعی ربا خواران را اینگونه معرفی می کند زیرا در دنیا روش آنان باعث به هم خوردن تعادل جامعه گردیده است. پس یاد قیامت قویترین عامل برای دور شدن از ربا و سایر محرمات و مفساد است و تضمین کننده اجرای نظام مدیریت الهی و اسلامی است همانگونه که قرآن کریم می فرماید ((واتقوا یوما ترجعون فیه؛ یعنی بترسید از روزی که بازگرداننده می شوید به سوی خداوند)) (بقره/۲۸۱).

و در جای دیگر خداوند می فرماید: ((للذین لا یؤمنون بالاخره مثل السوء ولله المثل الاعلی و هو العزیز الحکیم؛ برای آنها که به سرای آخرت ایمان ندارند صفات زشت و برای خداوند صفات عالی است و او قدرتمند و حکیم است)) (نحل/۶۰) پس اصل آخرت باوری ضامن حفظ انسان از ارتکاب اعمال نادرست بوده و زمینه ساز تنظیم و کنترل رفتار خدا پسندانه و مطلوب می باشد پس باور به این اصل اعتقادی و عمل به آن نه تنها باعث اصلاح فرد و جامعه می شود بلکه مانع از ارتکاب بسیاری از مفساد و گناهان می شود. و حتی قرآن کریم گمان به معاد را دارای آثار مهم بازدارندگی از گناه و فساد می داند، (مطففین/۵ تا ۷). و اگر مدیران معتقد و پایبند به اعتقادات و به خصوص اصل آخرت باوری باشند بطور حتم سلامت اداری و مدیریتی را تضمین نموده و غفلت زدایی را به دنبال خواهد داشت که به دنبال کسب روزی حلال و از ثروت اندوزی و خیانت در امانت پرهیز خواهد کرد و نظام اسلامی از هرگونه اخلاص و فساد مصون خواهد ماند ((ان اعظم الحسرات یوم القیمه حسره رجل کسب مالا فی غیر طاعه الله

...؛ بزرگترین حسرت و اندوه در روز قیامت، افسوس کسی است که ثروتی را از راه نامشروع به دست آورده. (نهج البلاغه، خطبه ۹۱) پس علت اصلی فساد و اخلال های نظام اداری ضعف در میزان پایبندی به اعتقادات و دینی است که اگر مدیران آخرت باور عهده دار امور اجرایی شوند و نظارت های درونی و بیرونی اعمال شود و به مضامین قرآنی و روایی توجه شود پیشرفت هایی همه جانبه در همه عرصه ها و در شأن جامعه اسلامی رقم خواهد خورد..

نتیجه گیری

عنصر مدیریت در زندگی انسانها از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است زیرا از قبل آن، انسان به دنبال استفاده مطلوب از امکانات و منابع موجود می باشد و مدیر پرچم دار تحقق اهداف یک سازمان است و نوع نگرش او می تواند در نحوه اداره سازمان مؤثر باشد و نگرش مدیریت غربی نهایت امتیاز آن افزایش بهره وری است زیرا انسان جایگاهی در آن ندارد اما در جامعه اسلامی، انسان مظهر صفات الهی است و دین اسلام یک سری قوانین و اصولی را برای زندگی فردی و اجتماعی دارد و در واقع راه های رسیدن به سعادت و موانع آن را مشخص کرده است که یکی از اصول مهم اصل آخرت باوری می باشد و اگر این اصل

در بین افراد و بویژه مدیران نهادینه شود می توانیم جامعه علوی و نبوی تشکیل دهیم حال که دین اسلام پویا است، اصول برگرفته از آن نیز در هر عصر و در هر زمینه ای قابلیت اجرا و کاربرد دارد و توقف بردار نیست. پس آخرت باوری عامل بسیار قوی و مؤثر در کنترل رفتار مدیران می باشد و آثار سازنده و مثبتی به خصوص بر زندگی فردی مدیران بر جای می گذارد و زمینه را برای تحقق یک جامعه توحیدی فراهم می آورد تا فضایل اخلاقی در مدیران رشد کند و رذایل ترک شود. هرچه ایمان به آخرت عمیق تر باشد بازتاب آن در رفتار مدیران نیز بیشتر خواهد بود و چون مدیران در جامعه ما به اقتضای برخی موقعیت های سازمانی بیشتر در معرض لغزش می باشند و اگر دچار فساد مدیریتی شوند عواقب خطرناک تری بر آن مترتب است به همین دلیل باید درانتخاب مدیران پاک دست و کارآمد و هم در آموزش و گسترش اصل آخرت باوری و سایر آموزه های دینی در بین آنان اهتمام لازم صورت گیرد و درنهایت ثوری های مدیریتی بر اساس باورهای دینی و الهی احصاء شود و به مدیران ابلاغ شود تا کلیه روابط فردی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی سازمان ها براساس آموزه های دینی و مطابق با آن تصمیم گیری و تصمیم سازی شود.

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
۱. ابراهیمی، محمدحسین (۱۳۷۵)، مدیریت اسلامی، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم.
 ۲. ابن ابی الحدید، (۱۴۰۴ ق)، شرح نهج البلاغه، موسسه اسماعیلیان، افست از چاپ، دار احیاء الکتب العربیه، (۱۹۶۲) مصر.
 ۳. اصلی پور، محمد (۱۳۹۱)، مدیریت و رهبری با سیری در نهج البلاغه، موسسه خدمات فرهنگی ایران، تهران.
 ۴. افجه ای، علی اکبر (۱۳۷۳)، مدیریت اسلامی، جهاد دانشگاهی، تهران.
 ۵. الوانی، سیدمهدی (۱۳۸۴)، مدیریت در اسلام، چاپ سوم، ناشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تهران.
 ۶. باقریان سارودی، احمد (۱۳۸۱)، معاد در نهج البلاغه، مهرا میرالمومنین، قم.
 ۷. برزینی، حمید، (۱۳۸۹)، بررسی اعتقاد به معاد و نقش تربیتی آن از دیدگاه امام علی (ع)، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته روانشناسی و علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی.
 ۸. - بهبودی محمد رضا، بانسی عباداله، نبی زاده محمد، (۱۳۹۸) بازشناسی مفهوم کارآمدی منابع انسانی از منظر نهج البلاغه، فصلنامه علمی و پژوهشی مدیریت در دانشگاه اسلامی، دوره ۸، شماره ۱۸.
 ۹. پوررستمی، حامد (۱۳۹۴)، سبک زندگی در آموزه های نهج البلاغه، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها، دفتر نشر معارف، قم.
 ۱۰. تمیمی الامدی، عبدالواحد (۱۴۰۷ ق)، شرح غرر الحکم و درر الکلم، جمال الدین محمد خوانساری، (۱۳۷۳)؛ چاپ دانشگاه تهران، تهران.
 ۱۱. جبرئیلی، محمدصفر (۱۳۸۱)، آئین کشور داری، چاپ اول، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، تهران.
 ۱۲. جعفری، سیدمحمد مهدی (۱۳۷۳)، آموزش نهج البلاغه، چاپ اول، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
 ۱۳. جعفری، محمدتقی (۱۳۷۷)، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، چاپ اول، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
 ۱۴. ----- (۱۳۷۹)، حکمت اصول سیاسی اسلامی، چاپ سوم، انتشارات بنیاد نهج البلاغه، تهران.
 ۱۵. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸)، اخلاق کارگزاران، مرکز نشر فرهنگی رجاء، تهران.
 ۱۶. ----- (۱۳۸۳)، معاد در قرآن، انتشارات اسراء، قم.
 ۱۷. ----- (۱۳۸۶)، تفسیر موضوعی قرآن کریم، انتشارات اسراء، قم.
 ۱۸. جیمز، ویلیام، (۱۳۸۷) دین و روان، ترجمه مهدی قاینی، انتشارات دارالفکر، قم.
 ۱۹. حجتی، سیدمحمدباقر (۱۳۶۸)، آداب تعلیم و تربیت در اسلام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
 ۲۰. حسینی طهرانی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۸ ق)، معادشناسی، چاپ چهارم، انتشارات علامه طباطبائی، مشهد.

۲۱. حکیمی، محمدرضا (۱۳۷۸)، جامعه سازی قرآنی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
۲۲. حیدری تفرشی، غلامحسین (۱۳۸۶)، مدیریت اسلامی، چاپ اول، انتشارات نویسنده، اراک .
۲۳. خراسانی، علی (۱۳۸۷)، آخرت سرای پایدار، بوستان کتاب، قم.
۲۴. ----- (۱۳۸۲)، جمال دولت (محمود) حکومت امام علی(ع) حکومت موفق تاریخ، چاپ اول، انتشارات دریا، تهران.
۲۵. ----- (۱۳۷۹)، ارباب امانت، اخلاق اداری در نهج البلاغه، چاپ دوم، انتشارات دریا، تهران .
۲۶. راغب اصفهانی، محمدحسین (۱۴۱۶ق)، مفردات الفاظ قرآن کریم، تحقیق عدنان داوودی، الدار الشامیه، بیروت.
۲۷. رضائیان، علی (۱۳۹۱)، مدیریت رفتارسازی، انتشارات سمت، تهران.
۲۸. زهری، محسن و سوسن کشاورز، (۱۳۹۳)، ماهیت، اهداف، اصول و روش های معاد باوری در قرآن، مجله تربیت اسلامی، شماره ۱۹ .
۲۹. سبحانی، جعفر، (۱۳۷۰)، معاد شناسی در پرتو کتاب، سنت و عقل، ترجمه علی شیروانی، انتشارات الزهراء، تهران.
۳۰. سلطانی، محمدرضا، (۱۳۹۶)، احصاء ویژگی ها و معیارهای فرماندهی و مدیریت مبتنی بر منظومه فکری امام خامنه ای، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، سال دوم، شماره ۱۳۹۷، ۵، صفحات ۷۱، ۸۲، ۸۳.
۳۱. شیخی، محمدحسین (۱۳۹۰)، عوامل موثر بر سلامت اداری و رشد ارزش های اخلاقی در آن، فصلنامه اسلام و پژوهش های مدیریتی، شماره ۲، صص ۹۹-۱۲۶ .
۳۲. صالحی مازندرانی، اسماعیل، (۱۳۸۴)، معاد، صالحان، قم .
۳۳. طباطبایی، مجید حسین، (۱۳۷۴)، ترجمه المیزان، سید محمد باقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۳۴. غلامعلی، احمد (۱۳۹۶)، شناخت نامه نهج البلاغه، چاپ پنجم، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه (سمت)، تهران.
۳۵. فاضل لنکرانی، محمد (۱۳۷۹)، آئین کشورداری از دیدگاه امام علی (ع)، چاپ هفتم، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، تهران.
۳۶. فایدئی، اکبر، (۱۳۸۹)، اعتقاد به توحید و معاد و نقش تربیتی آن از منظر قرآن و روایات، دانشگاه تربیت معلم آذربایجان، تبریز .
۳۷. فرج پور، مجید (۱۳۸۱)، موانع توسعه، فقر، فساد و تبعیض، خدمات فرهنگی رسا، تهران .
۳۸. فرخ سرشت، بهزاد (۱۳۸۳)، بررسی عوامل موثر در بروز فساد اداری به منظور ارائه الگویی جهت کاهش اثرات آن بر روند توسعه جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه دانش مدیریت، شماره ۶۶، صص ۴۴-۸۵.
۳۹. فلسفی، محمدتقی، (۱۳۶۰)، معاد از نظر جسم و روح، نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
۴۰. قاسمی، علی محمد، (۱۳۹۴)، پیامدهای انکار معاد در قرآن، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم.

۴۱. قربانی، عادل، صدیق محمدی، میرفرهاد (۱۳۸۷)، راهکارهای مقابله با فساد اقتصادی در ایران با تاکید بر تجربیات کشورهای موفق، موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، تهران .
۴۲. قلی پور، رحمت الله (۱۳۸۴)، تحلیل رابطه حکمرانی خوب و فساد اداری، فرهنگ مدیریت شماره دهم، صص ۱۰۳-۱۲۷.
۴۳. قوامی، سیدصمصام الدین (۱۳۹۳)، تفسیر موضوعی قرآن کریم، دانش مدیریت در قرآن، دفتر نشر معارف، قم.
۴۴. ----- (۱۳۸۶)، مدیریت از منظر کتاب و سنت، چاپ سوم، ناشر دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری، تهران .
۴۵. کمالی، حسن (۱۳۸۷)، جلوه هایی از مدیریت امام علی (ع)، انتشارات مدیر، تهران .
۴۶. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۵)، اصول کافی، چاپ چهارم، دارالکتب الاسلامیه، تهران.
۴۷. لطفی، جواد، نقی زاده، حسن، رحیم نیا، فریبرز، (۱۳۹۶) کشف قواعد مدیریتی از کلام علوی، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشهای نهج البلاغه، سال شانزدهم، شماره ۵۳، صفحات ۱۴، ۱۲ و ۱۷.
۴۸. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳)، بحار الانوار، موسسه الوفاء، بیروت
۴۹. محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۷۷)، میزان الحکمه، ترجمه حمید رضا شفیعی، دارالحدیث، قم
۵۰. محمدی، مسلم، محمدی، مرضیه، (۱۳۹۰)، تاثیر دو باور اعتقادی توحید و معاد بر اخلاق در نهج البلاغه، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشهای نهج البلاغه، سال چهارم، شماره ۱۱، صفحات ۹۷، ۹۳، ۹۲، ۹۱ و ۹۹.
۵۱. مقیمی، سمیه، (۱۳۹۳)، معادباوری از منظر قرآن، موسسه آموزشی عالی الزهراء، وابسته به حوزه علمیه خواهران، قم .
۵۲. مهرداد، حسین، رحیمی کیا، امین (۱۳۸۶)، مدیریت اسلامی، ناشر دانشگاه آزاد اسلامی واحد خرم آباد، خرم آباد.
۵۳. نراقی، احمد، (۱۳۸۳)، معراج السعاده، انتشارات هجرت، قم
۵۴. نصیری، فخرالسادات (۱۳۹۰)، سلامت سازمانی، نشر چنار، همدان .
۵۵. نقی پورفر، ولی الله، (۱۳۸۵)، اصول مدیریت اسلامی و الگوهای آن، چاپ بیست و پنجم، ناشر مولف، تهران .